

Portrete în dialog

Imre Tóth (n. Imre Róth, 26 decembrie 1921, Satu Mare – 11 mai 2010, Paris) a fost un filozof și istoric al matematicii maghiar născut în România. După studii de matematică și filozofie la Universitatea din Cluj (1945–1948), a fost conferențiar la Facultatea de Matematică și Fizică a Universității din București, specializarea Istoria și filozofia matematicii (1949–1969). Ca urmare a evenimentelor din Ungaria din 1956, Tóth a fost exclus din Partidul Muncitoresc Român în 1958, lucru care i-a afectat cariera universitară. În 1969 a hotărât să emigreze în Germania Federală. A fost Gast-profesor la Institut für Geschichte der Naturwissenschaft, Goethe-Universität, Frankfurt am Main (1969–1971); profesor suplinitor la Institut für Philosophie der Ruhr-Universität, Bochum (1971–1972); profesor titular la Institut für Philosophie, Universität Regensburg, șef al Catedrei de istoria și filozofia științei (din 1972); a ținut o serie de prelegeri la École Normale Supérieure, Paris (1975, semestrul de vară); Visiting Fellow la Princeton University (1975–1976) și membru al Institute for Advanced Study, Princeton, N. J. (1980–1981); Visiting Professor la Universitatea Twente din Enschede, Olanda (1982); cursuri semestriale la Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Napoli (începând din 1987). A predat la Universitatea din Regensburg până în 1991, după care s-a retras la Paris. Printre cele mai importante studii și cărți ale sale se numără *Das Parallelenproblem im Corpus Aristotelicum* (1967), *Ahile. Paradoxele eleate în fenomenologia spiritului* (Editura Științifică, 1969, reed. în pregătire la Ed. Humanitas), *Die nichteuklidische Geometrie in der „Phänomenologie des Geistes“* (1972), *Gott und Geometrie. Eine viktorianische Kontroverse* (1982), *I paradossi di Zenone nel „Parmenide“ di Platone* (1994), *Palimpsest* (ed. rom. Humanitas, 1995), *Aristotele e i fondamenti assiomatici della geometria* (1997), *Lo schiavo di Menone, Commentario a Platone, „Menone 82 B-86 C“* (1998), *Être Juif – après l'Holocauste* (1999).

Péter Várdy s-a născut în 1935 la Budapesta. În 1954 și-a început studiile la Facultatea de Inginerie Tehnică din cadrul Universității Tehnice din Budapesta. După intervenția sovietică din Ungaria (noiembrie 1956) a părăsit țara și și-a continuat studiile la Universitatea din Delft, unde a absolvit în 1962. Interesat de filozofie, a decis să-și continue studiile la Universitatea din Freiburg i. Br. În 1966 a fost numit lector la Universitatea Tehnică Twente, stabilindu-se astfel definitiv în Olanda, la Enschede. A predat, între 1966 și 1999, istoria filozofiei și filozofia științei dintr-un unghi metafizic neobișnuit: fundamentarea lor în principiul absolut al auto-referinței. Principala sa preocupare a fost să arate importanța constitutivă a auto-referențialității atât în matematică, fizică și tehnologie, cât și în opera unor artiști contemporani ca Magritte, Escher sau Woody Allen. Printre scrierile sale se numără „Some Remarks on the Relationship Between Russell's Vicious-Circle Principle and Russell's Paradox“, *Dialectica*, XXXIII (1979), nr. 1; „Zur Dialektik der Metamathematik“, în *Hegel und die Naturphilosophie*, M.J. Petry (ed.), Stuttgart-Bad Cannstatt, 1987; „Das Einstein Podolsky Rosen Paradoxon und der Begriff der Natur in der Quantenphysik“, în *Hegel-Jahrbuch 1989*, H. Kimmerle e.a. (ed.), Giessen, 1989; „Das Lächerliche und das Absolute. Anmerkungen zu Platons Euthydemos“, în *Logik, Mathematik und Natur im objektiven Idealismus. Festschrift für Dieter Wandschneider. (Hrsg. von Wolfgang Neuser, Vittorio Hösle unter Mitarbeit von Bernd Braßel.)*, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2004, *Gúny és öncáfolat, avagy a kópé Szókratész* (Tóth Imre emlékének), Pont Kiadó, Budapesta, 2010. Una dintre temele cercetării sale este așa-numita „problemă evreiască“ în Ungaria: „The Unfinished Past – Jewish Realities in Postwar Hungary“, în *The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions. In Series: East European Monographs*, No. CCVIII, R.L. Brahm (ed.), New York, 1986.

**În viață sunt lucruri
care nu se fac.
Și care totuși se fac...**

**Péter Várdy în dialog cu
Imre Tóth**

Traducere din maghiară de
Gabriela Maaz

Prefață de
Gabriel Liiceanu

Postfață de
Péter Várdy

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Mona Antohei
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Artprint

Várdy Péter

„Az életben van, amit az ember nem tesz. És tesz...”

Beszélgetések Tóth Imrével

Copyright © PONT Kiadó, Budapest, 2004

All rights reserved.

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească

Fotografiile au fost obținute prin amabilitatea
doamnei Anne Tóth și a domnului Péter Várdy, cărora le mulțumim.

ISBN 978-973-50-4605-7

Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Națională a României.

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743, 382, 0723 684 194

„Știe oare, sau nu știe?”¹

PÉTER VÁRDY — *Ce a însemnat pentru tine să te naști evreu?*

IMRE TÓTH — Cum să-ți explic? Acest lucru a jucat întotdeauna un rol important în viața mea, fie pozitiv, fie negativ. *Une maladie honteuse*: un semn rușinos, ca o cicatrice pe frunte, care este permanent acolo și de care nu poți să scapi. Iar mai târziu, în Germania, a fost la fel, când am ajuns acolo, în anii '70. Din copilărie, cum ajungeam într-un loc nou, printre oameni necunoscuți, mă trezeam străbătut de neliniște, de o umbră ce mă însoțea permanent: „Știe oare, sau nu știe?” Așa cum fetele – mulți mi-au spus asta în tinerețe, când tema era încă tabu –, în primele zile după ce și-au pierdut fecioria, se întreabă când sunt în societate: „Se vede oare pe mine? Știu oare, sau nu știu?” Întotdeauna la asta mă gândeam și eu: Știu oare, sau nu știu? Cu alte

1. Data și locul dialogului: 13 iunie 1987, Paris; 22 noiembrie 1990, Budapesta; 4–5 ianuarie 1999, Enschede. Imre Tóth a completat în scris acest interviu. Notele îmi aparțin. Le sunt recunoscător tuturor celor care au ajutat la editarea textului, dar în mod special doresc să-i mulțumesc prietenului meu Ferenc Katona (Washington) pentru ajutorul acordat. (P.V.)

cuvinte, dacă acest lucru invizibil, intim, care ține numai de sfera interioară a omului, se vede pe mine sau nu. În timpul unei conversații îmi puneam întotdeauna întrebarea: oare omul din fața mea vorbește cu mine într-un mod atât de civilizat pentru că știe...? Cu alte cuvinte, vorbește așa cu mine din compasiune, pentru că știe, acest lucru nefiind însă detestabil pentru el, sau oare pentru că știe și – cu toate că nu-i suportă pe evrei – știe și faptul că nu se cade ca un om civilizat să fie antisemit? Sau poate tocmai de aceea este atât de drăguț cu mine, pentru că nu știe? Această întrebare a fost mereu prezentă în adâncul conștiinței mele, chiar și în Germania, acolo unde nu se cunoștea nimic despre mine, la facultate, printre colegi. Au fost oameni care au demonstrat că nu știau, pentru că, fără rezerve, foloseau de față cu mine stereotipuri din folclorul antisemit. Nu mă simțeam jignit, mai mult, când începeau să pună placa antisemită, demonstrau de fapt că în viața lor nu avuseseră de-a face cu evrei. Prezenta drept experiență personală texte prefabricate ale folclorului antisemit.

Să-ți povestesc de pildă ce mi s-a întâmplat în trecutul relativ apropiat, în 1980. Exista la Universitatea din Regensburg o grădiniță experimentală la care erau înscriși și copiii mei.

Era acolo o studentă foarte drăguță și inteligentă, care terminase psihologie pediatrică și își strângea materiale pentru teza de licență. Provenea dintr-o familie cu adevărat nefericită, tatăl ei îi părăsise și plecase în America. Nu-l cunoscuse și voia să-l caute. I-am spus că și noi plecăm în America și că vom locui la Princeton, aproape de New York. Cum ea ar fi vrut să întâlnească diverși psihologi la New York, i-am propus să vină cu noi, să stea la noi. Promisem de la institut un apartament mare. A venit. În acea perioadă

tocmai îmi cumpărasem un aparat de fotografiat. Îmi spune că și-ar dori și ea unul. Îi explic să se ducă în oraș, la New York, pe strada Essex, strada fotografiilor evrei-ortodocși, pentru că de acolo poate cumpăra ieftin un aparat japonez. Existau semne că suntem evrei, oricine și-ar fi putut da seama, dacă ar fi vrut. De spus, sigur, n-am spus nimănui, nu făceam paradă cu asta. De altminteri, tânăra avusese de-a face la New York doar cu psihanaliști austrieci și germani, așa că ar fi trebuit să-și dea seama că aceștia erau toți evrei. Dar ea îmi spune: „Aha, evrei...” și, cu un zâmbet larg, răsucește ca un expert banii printre degete. Bineînțeles, evreii – își freacă trei degete cu subînțeles, râzând, banii, sigur, banii: foamea de bani. Siegrid și cu mine ne-am uitat unul la altul. Îi spun fetei: „Știi ce? Nu te duce la evrei, sunt disperăți după bani. La noi îți poți cumpăra aparatul ăsta cu 40% mai ieftin. Du-te pe Fifth Avenue, acolo unde un domn anglo-saxon protestant bine îmbrăcat ți-l va vinde la preț dublu, pentru că pe el nu-l interesează banii.” Tânăra, care nu-și dăduse până atunci seama că și noi avem ceva de-a face cu evreimea, știa din proprie experiență că evreii, sigur, sunt avizi după bani, și fac totul numai pentru bani. Vând aparatul de fotografiat cu 40% mai ieftin, pentru că vor bani, în vreme ce domnul creștin din moși-strămoși îl vinde cu 100% -150% profit, pentru că el nu dorește bani, nu-l interesează asta, pe el îl interesează doar câștigul cinstit, fiindcă el nu este un împuțit de afacerist evreu.

— *Shylock, cămătarul evreu avid după bani.*

— Întocmai, și în Germania am avut această experiență. Toată lumea știe atât de bine cum sunt evreii – în viața lor n-au văzut unul, dar toți știu perfect –, din copilărie aud același lucru. Așa cum toți copiii germani știu cum sunt

indienii, doar pentru că au citit *Winnetou*. Toți îi știu pe indieni ca pe propriul buzunar, tot așa îi știu și pe evrei.

— *La Múnster, prin 1985, au făcut un sondaj pe stradă. I-au întrebat pe oameni câți evrei cred ei că există în Germania de Vest. Cei mai mulți au răspuns: 6 milioane.*¹

— Da? Deci fiecare om din Germania s-a întâlnit deja cu un evreu. Interesant este că din Evul Mediu, conform credinței unanime, una dintre meseriile cele mai frecvent asociate cu evreii era cea de bancher. A mai existat însă o altă meserie, răspândită cu mult înainte, care n-a fost niciodată asociată cu evreii, cea de doctor. În Ardeal se spune frecvent „doctorul evreu“, nu știu dacă și în Ungaria există expresia asta.

— *În provincie, din câte știu, mai mult băcanul era „evreul“. „Mă duc la evreu“, spuneau.*

— Cu siguranță, și în Ardeal e destul de frecvent. Dar în afară de asta există, sau cel puțin exista când eram copil, în limbajul de zi cu zi expresia „doctorul evreu“. Vine țăranul noaptea în Satu Mare cu nevasta care se chinuie să nască, și, dacă nu are bani, doctorul sătmărean Lajos Schwarz ridică din umeri, zâmbește acru, dă din capul mare și chel, și asta e, se rezolvă, o să-i plătească dacă o să poată. Am locuit vizavi de el. Erau câteodată în zori și trei-patru căruțe pline cu perne în care zăceau, înfășurate în pături, țăranți palide. Veneau la doctorul Lajos Schwarz, obstetrician, și la soția lui, dr. Margit Kohn, care era pediatru. O pereche de medici fără copii, a cărei menire în viață era să vindece oamenii, ca într-un roman din secolul al XIX-lea. Întreg orașul ținea la ei. În ziua deportării au încercat să se sinucidă, dar nu au

1. Minoritatea evreiască din Germania este relativ nouă, în urma imigrării din 2003 ajunsesse la aproximativ o sută de mii de oameni.

murit imediat, au intrat în comă. Așa i-au dus, în comă, da... (*pauză*).

— *Doctorul evreu, dacă trebuia, ajuta și fără bani...*

— Da, așa era. O parte dintre „cinstiții“ medici creștini din moși-strămoși – majoritatea, sau, cum sper de altfel, numai o minoritate, nu știu – s-au împotrivit în anii '30 proliferării medicilor evrei, cu toate că din punct de vedere statistic România se afla la coada listei privind numărul de medici pe cap de locuitor. În provincie majoritatea medicilor erau evrei. Și în orașe erau puțini medici care să nu fie evrei, din câte știu la fel era și în Satu Mare. Unul dintre ei, un medic șvab pe nume Schlageter, un nazist impulsiv și sălbatic, nu se urca în autobuz cu evreii. Cu mâna lui îi dădea jos din autobuz și-i lăsa la marginea drumului. Nimeni nu zicea nimic.

Și în țările islamice cea mai mare parte a medicilor erau evrei. Se știe că papa, împăratul, regele aveau de obicei medici evrei. Sultanul i-a făcut cadou un medic lui Gabriel Bethlen, un evreu spaniol. Gabriel Bethlen l-a primit regește și i-a acordat dreptul de a i se spune „Domnia Voastră“. În plus, Gabriel Bethlen a fost cel care în 1623 a înaintat Dietei Transilvaniei, spre aprobare, legea prin care evreii erau scutiți de purtarea oricărui însemn înjositor, lege ce a fost aprobată. Nu știu dacă în Europa acelor timpuri a mai existat ceva asemănător. În Ardeal evreii nu au fost persecutați, nu a fost pogrom. Existau, bineînțeles, antisemiți, nu încerc să mă păcălesc singur, dar antisemitismul nu era caracteristic în spațiul politic al Ardealului. Și nu voi uita niciodată că Áron Márton a fost episcopul Ardealului în 1944.¹ Libertatea

1. Áron Márton, episcopul Ardealului. Sediul lui era la Alba Iulia, care se afla sub administrație românească. Pe 18 mai 1944, în timpul

de conștiință și de exprimare a fost inclusă aici pentru prima oară în constituția unei țări, la adunarea națională de la Turda din 1568. Poate tocmai de aceea – și bineînțeles și pentru că transilvanismul nu are nici un fel de încărcătură sau substrat etnic – puteam întotdeauna să spun liniștit despre mine că sunt ardelean, cu toate că știam că e caraghios, fiindcă nu se poate vorbi de statutul de ardelean.

Într-o zi, în liceu, un coleg simpatizant al Gărzii de Fier înjura evreii în prezența mea. Zbiera ca un nebun: „Jidanii afară!“* Îl trag ușor de mâneca sacoului și îi spun în șoaptă: „Tu, dacă pleacă jidanii, cine te mai vindecă de sifilis?“ Îmi aruncă o privire îngrozită, goală și sălbatică, se fâstâcește un pic, nu prea înțelege despre ce vorbesc, nu mă lovește, ci doar continuă să urle. Sigur, habar nu avea că Paul Ehrlich, cel care a descoperit medicamentul împotriva sifilisului, al cărui chip se afla pe bancnota de douăzeci de mărci, era evreu, așa cum și cel care a descoperit medicamentul împotriva paraliziei infantile era evreu, și cel care a creat primul medicament anticoncepțional. Și câți alții, creatorul aspirinei Bayer, spre exemplu... Dar să trecem mai departe.

— *Vrei să spui că o ramură profesională ca a celor care dădeau bani cu împrumut, a cămătarilor, a comercianților, a devenit baza legală a unei prejudecăți, și alta, ca aceea a vindecătorilor, nu?*

— Da, într-adevăr, așa este. Mai am un exemplu, din anii mei de școală, despre rasismul acesta selectiv. Se știe că în zilele noastre evreii sunt destul de numeroși și în dome-

slujbei oficiate la biserica Sfântul Mihai din Cluj, a declarat public și foarte clar că este împotriva asupririi evreilor. Atitudinea lui fâțișă împotriva asupririi evreilor a fost singulară printre conducătorii Bisericii.

* În română în original (n.tr.).

niul matematicii – sunt suprareprezențați, cum se spune. Când eram la Princeton, un coleg matematician evreu mi-a spus că poziția evreilor este pusă în pericol de chinezi. Și ce dacă? Jos pălăria! Avem ce învăța de la chinezii ăștia – nici un sentiment, nici un resentiment! Merită numai admirație sinceră și recunoaștere. Câțiva ani mai târziu m-am întâlnit la Regensburg cu un matematician rus-alb care avea o poziție importantă în cercetare, în America. Bineînțeles, era foarte rasist. Ca să văd cum reacționează, l-am întrebat cum își explică importanța pe care o au evreii și chinezii în matematica americană și din întreaga lume. Îmi zâmbește viclean, își lovește sugestiv tâmpla cu degetul arătător, îmi face cu ochiul și-mi spune: „*Old race, old race*“ (Rasă veche, rasă veche). Până atunci nu știusese că și pentru asta există o bună explicație rasistă. Puțini știu că, în vreme ce în China matematica are o veche tradiție – un prieten sinolog mi-a explicat că până în secolul al XVII-lea matematica chineză depășea cu mult nivelul matematicii europene –, cercetarea matematicii în tradiția evreiască este de dată relativ recentă, de aproximativ 150-200 de ani. Primii matematicieni evrei – Jacobi, Eisenstein, Kronecker, Fuchs – au apărut la începutul secolului al XIX-lea în Germania. În Franța, primul matematician evreu de calibrul, Jacques Hadamard, mândria matematicii franceze, apare abia la sfârșitul secolului al XIX-lea. Am avut ocazia să-l cunosc personal în 1956. Soția lui era nepoata căpitanului Dreyfus. Au venit împreună la București cu ocazia unui congres. Aveau amândoi aproape o sută de ani. Pe vremuri, Hadamard a fost unul dintre martorii apărării în procesul lui Dreyfus.

Colegul meu Kurt Vogel, excepționalul istoric al matematicii german, avea de asemenea aproape 100 de ani când a murit. A prins vremurile în care ar fi putut deveni un adevărat nazist. Un studiu aprofundat, publicat în timpul

războiului într-un ziar german important, arăta că neamul evreiesc era din naștere incompatibil cu matematica. De-a lungul celor trei mii de ani de cultură iudaică nu există nici o urmă de matematică. Matematica era cucerirea arienilor. Și în lumea islamică cei mai mulți erau persani, matematicienii erau așadar arieni. Ceea ce era adevărat. E adevărat că nu există matematică evreiască. Dar de ce ar fi asta o problemă? De ce ar trebui să mă simt prost pentru asta? Nu există matematică iudaică, așa cum nu există nici matematică romană, bizantină sau scandinavă. Dar există matematică elenă și egipteană, există matematică babiloniană, chineză și arabă. Evreii s-au elenizat, mai ales în ceea ce-l privește pe Platon, dar nu au avut nici o înclinație către matematica elenă. Tot ceea ce găsești în Talmud sub numele de „matematica Talmudului“ sunt rămășițe grecești și babiloniene. Din punctul de vedere al lui Vogel acest lucru se datorează incompatibilității genei iudaice cu gândirea matematică. Într-adevăr, pe de-o parte a existat matematica arabă, pe de altă parte însă romanii nu aveau afinități cu matematica, iar în acest caz nu se punea problema arianismului. Dar să lăsăm asta, Vogel oricum nu se referă la asta. Cum se explică intrarea neașteptată și fulminantă a evreilor în matematică, și nu oricum, ci la cel mai înalt nivel? S-a petrecut vreo mutație genetică la începutul secolului al XIX-lea? La această întrebare răspunsul autorului este că matematica evreiască e doar de suprafață. Invazia spiritului iudeo-talmudist a dus, de fapt, la declinul matematicii, în special la degenerarea matematicii germane. Este ceea ce, la vremea respectivă, se numea oficial *jüdische Mathematik*, adică „matematica evreiască“. Raționament care nici măcar nu merită contrazis. Mai mult, în necunoștință de cauză, astăzi se exagerează în cealaltă direcție, considerându-se matematica o „profesie evreiască“. Ceea ce nu e. Dimpotrivă, intrarea

târzie a evreilor în domeniul matematicii combate convinător toate tipurile de rasism. Demonstrează însă extraordinarul succes al emancipării.

Îți este cunoscut numele lui Eugen Dühring, omul chiar a existat, nu doar teza *anti-Dühring*.¹ A și scris, a scris „opere complete“, matematică și fizică. Din punctul lui de vedere, Helmholtz și Joule l-au plagiat. Un geniu universal, dacă te iei după ce scria Engels. A fost un personaj oribil, dar pe vremea lui era un *maître penseur*. A avut o mie cinci sute de studenți la Universitatea din Berlin, conferența cu sălile pline. Este inclus în istoria filozofiei secolului al XIX-lea. Într-una din cărțile sale care s-a bucurat la un moment dat de mare succes, Harald Høffding, scriind despre filozofia secolului al XIX-lea, l-a prezentat pe Dühring drept o somitate germană. În anii '20 era încă subiectul unor teze de doctorat. A fost un șarlatan. Antisemit până în pânzele albe. Am văzut o singură lucrare care, după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, se ocupă de el: o foarte interesantă teză de „abilitare“ (*Habilitation*), lucrarea unui lingvist german. Tema: Dühring, unul dintre cele mai importante izvoare ale vocabularului german antisemit. Împreună cu soția sa crea, de pildă, expresii ca *Saujude*. Aceasta era așa-zisa *onomatopoesis* a lui Dühring. El s-a pronunțat primul împotriva *die Hure Mathematik* [matematica târfă] pe care o pătrund evreii, *Herr Jude Jacobi* și ceilalți. Știi câte citate din Dühring sunt în *Palimpsest*²? Cel mult a mia parte. Nu îl puteam umple

1. Lucrarea lui Friedrich Engels *Herrn Eugen Dührings Umwaelzung der Wissenschaft* (1877–1878), cunoscută sub numele de *Anti-Dühring*.

2. Tóth Imre, *Palimpszeszt*, Typotext, Budapest, 2001 (vezi și *Palimpsest*, trad. de Petru Creția, Editura Humanitas, București, 1995 – n.tr.).

de Dühning. Îți dai seama. Am cules doar câteva firimituri din întreaga operă. Tot acest text este o adevărată Niagara despre cum au distrus evreii matematica germană ariană.

— *Doar ca o paranteză, spune-mi: Jacobi este același cu filozoful german Friedrich Heinrich Jacobi, cunoscut idealist german?*

— Nu, e matematicianul Carl Gustav Jacobi. Descenden-
tul unei familii de bancheri evrei, el personal era de stânga,
un revoluționar. Apare și în corespondența Humboldt–
Gauss: „Cine-i acest Jacobi?” – întreabă Gauss. Îl remarcase
pe tânărul Jacobi.

— *Humboldt îl cunoștea?*

— Bineînțeles. Scrie și că: „Lui Jacobi al nostru îi place
să se dea mare.” Apărea întotdeauna cu o cocardă tricoloră
și făcea tot felul de lucruri sfidătoare. Așa a fost prima gene-
rație de evrei. „Știți, dragă domnule Gauss, vremuri noi,
neue Rassen, aber auch neue Horizonten.” Humboldt era un
antirasist convins. Pentru naziști, Humboldt era simbolul
decadenței. Îți dai seama că-și alegeau bine adversarii.

— *Humboldt le-a deschis evreilor porțile facultăților?*

— Da, a fost meritul lui Humboldt. La început le cereau
să se boteze. Heine și Jacobi s-au și botezat. I-am trimis cândva
o carte unui istoric est-german, cu care am și corespondat.
Germanii din Est au fost întotdeauna mari antinaziști. I-am
scris că în Germania, cu șaizeci de ani înainte, evreilor le erau
deschise toate ușile, ca în Anglia și Franța. Da, îmi răspunde,
dar aceștia erau cu toții botezați, deci nu prea le era deschis
drumul. Cu alte cuvinte, nemții nici nu erau atât de liberali.
Câtă naivitate!

— *Jacobi a continuat să meargă la sinagogă?*

— Asta nu știu.

Cuprins

<i>Un umanist florentin rătăcit în secolul XX</i>	5
de Gabriel Liiceanu	
„Știe oare, sau nu știe?“	29
Liceul din Satu Mare	52
„Între noi era un zid“	88
Drumul lung de la mine către mine	130
Bacalaureat și închisoare	174
Întotdeauna există cinci oameni adevărați	194
Singura țară stabilă: Testamentul	211
„Răzbunarea evreiască“	219
Cadrele maghiare: „Răzbunarea maghiară“	228
„Unde este comoara care nu este?“	261
<i>Dreptul la ultimul cuvânt</i>	281
de Péter Várdy	
<i>Listă de nume</i>	323